

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد
گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی الزامات فقهی در آموزش و پرورش

استاد راهنما:

دکتر سید یوسف علوی وثوقی

نگارنده:

محمد رضا رستمی نجف آبادی

تابستان/۱۳۹۳

تشکر و قدردانی:

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا برخود لازم می دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر سید یوسف علوی وثوقی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

چکیده :

با استقرار حکومت اسلامی در جامعه انتظار می رود که قوانین الهی بر زندگی انسان حاکمیت داشته باشد تا در پرتو این قوانین، علاوه بر اینکه انسانها به حقوق حقه خود دست می یابند، با عبودیت و بندگی خدا، به عالی ترین مراحل کمال خود (که هدف از خلقت انسان است) نائل گردند، و از لحاظ اعتقادی، اخلاقی و رفتاری در شأن یک فرد از امت اسلامی باشند. ولی متأسفانه در جامعه اسلامی ما که تنها حکومت شیعه در جهان است، بسیاری افراد را که دارای افکار و اعمالی هستند که هیچگونه سنخیتی با اسلام ندارد. به دنبال طرح این مسأله، این تحقیق که باروش تحلیلی-استنباطی و با عنوان « بررسی الزامات فقهی در آموزش و پرورش» می باشد، جهت ارائه راه حلی برای این مسأله گردآوری شده است، که در آن، ضمن بیان اهمیت و جایگاه آموزش و پرورش بعنوان یک نهاد تأثیرگذار، ابتدا به کمک روایات و تعریف حضانت حکم تعلیم و تربیت استخراج و با استناد به دلایلی چون: حسب و واجبات نظامیه مسؤولیت دولت اسلامی در امر تعلیم و تربیت مشخص شده، و با توجه به اینکه تعلیم و تربیت برای حکومت اسلامی هم هدف، و هم وسیله است، مشخص گردید که دولت اسلامی، چه به لحاظ مسؤولیت در حمایت از حقوق فردی افراد جامعه و چه به لحاظ مسؤولیت در تأمین نیازها و ضروریات جامعه موظف است که با تأسیس نهاد آموزش و پرورش، بنیادهای لازم برای ارتقاء اجتماع را فراهم کند.

واجبات و محرمات (الزامات فقهی) دو بخش اساسی احکام فقهی هستند، که به دلیل متکی بودن آنها به مصالح و مفاسد قطعی و تأثیرگذاری آنها در زندگی، مورد تأکید شارع بوده و شارع به سهل انگاری و کم توجهی نسبت به آنها راضی نیست. ازین رو، ضرورت دارد پیش از آنکه افراد و متربیان به حد بلوغ شرعی برسند، زمینه رویارویی درست با این احکام در آنها ایجاد شود. یکی از راههای الزام بخشی به مسائل و فعالیتها از طریق تعلیم و تربیت است. لذا با استناد به آیات شریفه ۱۲۲ سوره توبه و دوم سوره مائده لزوم بیان احکام و آموزه های فقهی را استنباط کرده و ساحت‌هایی را که آموزش و پرورش ملزم به ارائه آموزه های فقهی می باشد را با توجه به

سن و جنس دانش آموزان و براساس کتب فقهی امامیه
بیان گردید.

واژگان کلیدی : آموزش و پرورش، حکومت اسلامی،
تربیت

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۳.....	۱. بیان مسأله
۳.....	۲. پرسشهای تحقیق
۳.....	۳. فرضیه های تحقیق
۴.....	۴. اهداف مطالعاتی
۴.....	۵. محدوده تحقیق
۴.....	۶. اهمیت مطالعاتی
۴.....	۷. پیشینه تحقیق
۵.....	۸. روش تحقیق
۵.....	۹. محدودیت های مطالعاتی
۶.....	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۷.....	۱. مفاهیم
۷.....	۱-۱. الزام
۷.....	۲-۱. فقه
۸.....	۳-۱. آموزش
۸.....	۴-۱. پرورش
۹.....	۵-۱. تعریف آموزش و پرورش
۱۱.....	فصل دوم : تاریخچه آموزش و پرورش
۱۲.....	۱-۲. تاریخچه آموزش و پرورش
۱۲.....	۲-۱-۱. آموزش و پرورش ابتدایی
۱۶.....	۲-۱-۲. آموزش و پرورش در جامعه جدید
۱۶.....	۲-۲. آموزش و پرورش در جهان اسلام
۱۷.....	۲-۲-۱. قرآن و آیات قرآنی
۱۷.....	۲-۲-۲. سخنان پیامبر (ص)

- ۱۸..... ۳-۲-۲. سخنان معصومین(ع)
- ۲۱..... ۳-۲. امتیازات نظام آموزشی مسلمانان
- ۲۲..... ۴-۲. تاریخ آموزش و پرورش ایران اسلامی
- ۲۲..... ۵-۲. تاریخچه نظام آموزش و پرورش نوین ایران
- ۲۷..... فصل سوم: آموزش و پرورش در حکومت اسلامی و اهداف آن
- ۲۸..... ۱-۳. امامت جامعه اسلامی و مسأله تعلیم و تربیت
- ۳۲..... ۲-۳. اهداف آموزش و پرورش
- ۳۴..... ۱-۲-۳. اهداف اعتقادی
- ۳۴..... ۲-۲-۳. اهداف اخلاقی
- ۳۵..... ۳-۲-۳. اهداف علمی آموزشی
- ۳۵..... ۴-۲-۳. اهداف فرهنگی هنری
- ۳۵..... ۵-۲-۳. اهداف اجتماعی
- ۳۶..... ۶-۲-۳. اهداف زیستی
- ۳۶..... ۷-۲-۳. اهداف سیاسی
- ۳۷..... ۸-۲-۳. اهداف اقتصادی
- ۳۷..... ۹-۲-۳. اهداف خانوادگی
- ۳۸..... فصل چهارم: تأثیر فقه بر تربیت (آموزش و پرورش)
- ۴۰..... ۱-۴. تأثیر فقه در مبانی تربیت
- ۳۱..... ۲-۴. تأثیر فقه در اهداف تربیت
- ۴۲..... ۳-۴. تأثیر فقه در اصول تربیت
- ۴۲..... ۱-۳-۴. اصل رعایت توانایی و محدودیت متربی
- ۴۳..... ۲-۳-۴. اصل تخفیف و مسامحت
- ۴۴..... ۳-۳-۴. اصل مثبت نگری
- ۴۶..... ۴-۳-۴. اصل آماده سازی برای پای بندی به تکالیف الزامی
- ۴۷..... ۵-۳-۴. اصل سخت گیری در احکام الزامی و آسان گیری در احکام غیر الزامی
- ۴۷..... ۶-۳-۴. اصل آزادی و اختیار
- ۴۷..... ۷-۳-۴. اصل تعبد
- ۴۸..... ۴-۴. تأثیر فقه در روش های تربیت

۴۸	۱-۴-۴. تنبیه	۴۸
۴۸	۲-۴-۴. فریضه سازی و الزام بخشی به مسائل	۴۸
۴۹	۳-۴-۴. همراهی باید‌ها و نباید‌های شرعی	۴۹
۴۹	۵-۴. تأثیر فقه در ابعاد تربیت	۴۹
۵۰	۱-۵-۴. تربیت جسمی	۵۰
۵۰	۲-۵-۴. تربیت روحی	۵۰
۵۱	۳-۵-۴. تربیت اجتماعی	۵۱
۵۲	۴-۵-۴. تربیت عقلانی	۵۲
۵۳	۵-۵-۴. تربیت اخلاقی	۵۳
۵۴	۶-۴. تأثیر فقه در ارکان تربیت (مربی، متربی و محتوا)	۵۴
۵۴	۱-۶-۴. مربی	۵۴
۵۶	۲-۶-۴. متربی	۵۶
۵۷	۳-۶-۴. محتوا	۵۷
۵۸	فصل پنجم: حکم تعلیم و تربیت	۵۸
۵۹	۱-۵. حکم تعلیم و تربیت	۵۹
۶۰	۲-۵. مکلف تعلیم و تربیت	۶۰
۶۰	۱-۲-۵. نظریهٔ مسؤولیت والدین	۶۰
۶۰	۲-۲-۵. نظریهٔ مسؤولیت دولت اسلامی	۶۰
۶۰	۳-۲-۵. نظریهٔ مسؤولیت مشترک	۶۰
۶۱	۱-۳-۲-۵. فطری بودن حق آموزش و پرورش	۶۱
۶۲	۲-۳-۲-۵. قابل توسعه بودن حق آموزش و پرورش	۶۲
۶۲	۳-۳-۲-۵. تعلیم و تربیت ضرورت اجتماعی	۶۲
۶۴	۴-۳-۲-۵. مسؤول بودن دولت اسلامی نسبت به حقوق افراد و نیازهای جامعه	۶۴
۶۵	۵-۳-۲-۵. فردی بودن تعلیم و تربیت خانواده	۶۵
۷۱	۶-۳-۲-۵. هدف و وسیله بودن تعلیم و تربیت برای دولت	۷۱
۷۴	۴-۲-۵. حسبه و امور حسبیه	۷۴
۷۶	۵-۲-۵. هدایت، فلسفهٔ حکومت دینی	۷۶

فصل ششم: الزامات فقهی ۷۸

- ۱-۶. فرد در ارتباط با خداوند ۸۰
- ۱-۱-۶. تربیت دینی ۸۰
- ۲-۱-۶. لزوم فقهی تربیت دینی ۸۰
- ۳-۱-۶. مقطع ابتدایی ۸۴
- ۴-۱-۶. دلایل تعلیم احکام در مقطع ابتدایی ۸۷
- ۵-۱-۶. اهمیت دوران کودکی از لحاظ تعلیم و تربیت ۸۹
- ۶-۱-۶. احکام مورد تعلیم در مقطع ابتدایی ۹۰
- ۷-۱-۶. مقطع تحصیلی راهنمایی ۹۲
- ۸-۱-۶. مقطع تحصیلی متوسطه ۹۳
- ۲-۶. فرد در ارتباط با خود ۹۷
- ۱-۲-۶. تربیت فرد در ارتباط با خود ۹۷
- ۲-۲-۶. تربیت جسمانی و بدنی ۹۸
- ۳-۲-۶. تعریف ورزش ۹۸
- ۴-۲-۶. ورزش از دیدگاه اسلام ۹۹
- ۵-۲-۶. اهداف ورزش درآموزه های دینی ۱۰۰
- ۶-۲-۶. الزامات فقهی در تربیت بدنی ۱۰۱
- ۷-۲-۶. احکام مسائل جانبی ورزش ۱۰۲
- ۳-۶. فرد به عنوان عضوی از خانواده ۱۰۳
- ۱-۳-۶. خانواده در اسلام ۱۰۳
- ۲-۳-۶. نقش و وظیفه دانش آموزان ۱۰۳
- ۳-۳-۶. حقوق فرزندان ۱۰۴
- ۴-۳-۶. مسؤولیت مردان در خانواده ۱۰۶
- ۵-۳-۶. مسؤولیت زنان در خانواده ۱۰۷

- ۱۰۸..... شغل و کار مرد ۶-۳-۶
- ۱۰۹..... جایگاه فرهنگ کار در اسلام ۱-۶-۳-۶
- ۱۱۰..... ارزش کار در سنت ۲-۶-۳-۶
- ۱۱۲..... مشروعیت شغل ۳-۶-۳-۶
- ۱۱۲..... انتخاب شغل ۴-۶-۳-۶
- ۱۱۶..... برخی از احکام فقهی مربوط به کسب و کار ۵-۶-۳-۶
- ۱۱۷..... نقش دانش فقه در مدیریت صحیح زندگی ۷-۳-۶
- ۱۱۸..... فرد به عنوان عضوی از اجتماع ۴-۶
- ۱۱۸..... تربیت اجتماعی ۱-۴-۶
- ۱۱۹..... تعریف تربیت اجتماعی ۲-۴-۶
- ۱۲۰..... اجتماعی شدن و رشد شخصیت ۳-۴-۶
- ۱۲۲..... مبانی تربیت اجتماعی ۴-۴-۶
- ۱۲۴..... تعلیم رعایت حق الناس ۵-۴-۶
- ۱۲۵..... تعلیم مهارت‌های زندگی ۶-۴-۶
- ۱۲۵..... دین اسلام و مهارت‌های زندگی ۱-۶-۴-۶
- ۱۲۵..... ضرورت آموزش مهارت‌های زندگی ۲-۶-۴-۶
- ۱۲۷..... تعریف مهارت ۳-۶-۴-۶
- ۱۲۷..... انواع مهارت‌های اساسی زندگی ۴-۶-۴-۶
- ۱۳۰..... تربیت سیاسی دانش آموزان ۷-۴-۶
- ۱۳۱..... معنای سیاست ۱-۷-۴-۶
- ۱۳۱..... مفهوم تربیت سیاسی ۲-۷-۴-۶
- ۱۳۲..... ضرورت پرورش سیاسی ۳-۷-۴-۶
- ۱۳۴..... اهداف تربیت سیاسی ۴-۷-۴-۶
- ۱۳۷..... آموزش و پرورش و تربیت سیاسی ۵-۷-۴-۶
- ۱۴۰..... ارکان تربیت سیاسی ۶-۷-۴-۶
- ۱۴۱..... آموزش سیاسی در مقاطع مختلف تحصیلی ۷-۷-۴-۶

۱۴۴.....	۸-۷-۴-۶. نتایج تربیت سیاسی
۱۴۴.....	۹-۷-۴-۶. لزوم فقهی تربیت سیاسی
۱۴۵.....	۵-۶. فرهنگ و آموزش و پرورش
۱۴۶.....	۱-۵-۶. اهمیت فرهنگ
۱۴۶.....	۲-۵-۶. ضرورت سازندگی فرهنگی
۱۴۷.....	۳-۵-۶. عناصر اصلی فرهنگ
۱۴۷.....	۴-۵-۶. تربیت فرهنگی
۱۴۸.....	۵-۵-۶. وظایف مدرسه در قبال فرهنگ
۱۴۸.....	۱-۵-۵-۶. انتقال میراث فرهنگی
۱۴۸.....	۲-۵-۵-۶. ارزش سنجی (بازشناسی) میراث فرهنگی
۱۴۹.....	۳-۵-۵-۶. توسعه و پیشرفت میراث فرهنگی
۱۴۹.....	۶-۵-۶. الزامات فقهی در فرهنگ
۱۵۰.....	۷-۵-۶. خط اسلام در مورد فرهنگ
۱۵۰.....	۸-۵-۶. ارتباط مستقیم آموزش و پرورش با فرهنگ عمومی
۱۵۱.....	۹-۵-۶. تهاجم فرهنگی
۱۵۱.....	۱-۹-۵-۶. معنی و مفهوم تهاجم
۱۵۲.....	۲-۹-۵-۶. نوع تهاجم
۱۵۳.....	۳-۹-۵-۶. علل تهاجم فرهنگی
۱۵۳.....	۴-۹-۵-۶. نقاط مورد هجوم
۱۵۴.....	۵-۹-۵-۶. وظایف آموزش و پرورش در قبال با تهاجم فرهنگی
۱۵۴.....	۶-۹-۵-۶. برخی از احکام شرعی
۱۵۶.....	۶-۶. فرد در ارتباط با جهان
۱۵۸.....	نتیجه گیری و پیشنهادات
۱۶۴.....	فهرست منابع

مقدمه:

در روزگار ما با رواج روزافزون افکارالتقاطی و شرک آلود درهمه زمینه ها- بویژه در علوم انسانی- شناخت صراط مستقیم و پیمودن آن برای گروه بیشماری از مردم دشوار گردیده است. و بروز حوادث ناگوار و غیر مترقبه در سطوح مختلف جامعه، و عادی شدن رفتارهای نادرست فردی و اجتماعی، و رهنمودهای نسنجیده عالم نمایان داخلی و خارجی که هر لحظه بر پیچیده تر شدن معضلات اجتماعی می افزاید باعث حیرت و سرگردانی بیشتر مردم شده است. و ما اگر خواسته باشیم به دنبال راه حل های مناسب، از سوغات فرنگ بهره ببریم و دستاوردهای شرق و غرب را سرمشق زندگی قرار دهیم، باید چندین نسل دیگر را قربانی تجربه های کودکانه و بی نتیجه خود کرده، سنگینی بار خسارت آن رانیز به دوش بکشیم. در حالی که ما پیرو مکتب تشیع بوده و بی تردید در صراط حق گام نهاده ایم. ما بر این باوریم که اگر علاوه بر باورهای قلبی به آنچه مأمور شده ایم لباس عمل بپوشانیم از لغزشها و کج رویها و نکبتها رها شده و به یک زندگی سالم خداپسند و انسانی دست پیدا میکنیم. بشرط آنکه فقط از فرمان خدا و رسولش پیروی کرده و دستور العمل دیگران و مصلحت اندیشی های خود را که چیزی جز بهانه تراشی و نادانی نیست کنار بگذاریم.

قرآن در این باره می فرماید:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا. (سوره احزاب آیه ۳۶) «و هیچ مردوزن مؤمنی نباشد که چون خدا و رسولش به کاری فرمان دهند برای آنان در کارشان اختیاری باشد، و هر کس خدا و فرستاده اش را نافرمانی کند قطعاً دچار گمراهی آشکاری گردیده است.»

بنابراین برای دستیابی به راه حلها و بایدها و نبایدها در رفتار و عملکرد فردی و اجتماعی چاره ای جز تمسک به قرآن و سنت رسول خدا نداریم و بهره مندی از قرآن و سنت را می بایست از اعمالان به قرآن و رهروان پاک و صدیق سنت نبوی یعنی پیشوایان معصوم (ع) بیاموزیم.

برخی به غلط چنین پنداشتند که تنها باید در مسایل عبادی - چون نماز و روزه - به رساله های مراجع عالیقدر رجوع کنند و پاسخ پرسشهای خود را بیابند و در مسائل دیگر زندگی چون سیاست، اقتصاد، خانواده، تربیت فرزندان و... باید از تجربه ها و افکار سیاستمداران و کارشناسان اقتصادی و پایه گذاران مکتبهای روانشناسی و تربیتی بهره مند شوند و نیازی به استفتاء از مجتهد جامع شرایط ندارند، و بر اساس همین تفکر نادرست راهنمایان متعددی رادر زمینه های مختلف زندگی برگزیده اند و حاصل چنین التقاطی این است که ؛ در بازارهای مسلمانان: ربا، احتکار، گرانفروشی، کم فروشی، کلاهبرداری، ورشکستگی، اختلاس و... و در مراکز آموزشی: مدرک جویی، تحصیل رشته های سود آور کلان و... سایه افکننده و نماز و قرآن خواندن نیز گاه جزء مراسم تشریفاتی گشته و صفا و سازندگی لازم را فاقد است. و حال آنکه بنابر کامل بودن دین مبین اسلام و مکتب تشیع، این دین و مکتب برای تمام ابعاد وجودی و فردی و اجتماعی انسان برنامه دارد. از جمله نهادهای جامعه که دین اسلام برای آن برنامه سازنده دارد، نهاد آموزش و پرورش است. از آنجایی که امروزه آموزش و پرورش به دلیل ارتباط مستقیمی که با تغییرات و تحولات خانوادگی، ایجاد و توزیع مشاغل، رشد شخصیت و همنوایی در بین جوانان و وحدت ملی برقرار کرده است، بعنوان یکی از اهرمهای مهم تحول و تحرک اجتماعی و عامل گسترش دهنده رفاه و عدالت اجتماعی درآمده است. بعلاوه عملکرد تعلیم و تربیت بعنوان عامل عمده روشنگری جهت تسریع نهضت ها و جنبشهای سیاسی و اجتماعی از اهمیت بی شائبه ای برخوردار بوده است. اما همین آموزش و پرورش چنانچه بر مبنای دین و مذهب نباشد امری خطر آفرین، و وجود فارغ التحصیلان و مدارس و دانشگاههای بدون مذهب بلایی به جان مردم جامعه است. اگر در تعلیم و تربیت، دین آمیخته نشود نه تنها تعلیم و تربیت قوامی نخواهد یافت، بلکه خود آن به تنهایی سبب انحلال تربیت خواهد شد. وجود فساد در جوامع، درگیریها، جنگها، غارتها و استثمارها در نزد مردم به نام تمدن نه بدان خاطر است که سطح دانش و رفاه در آنجا پایین است، بلکه بدان خاطر است که قدرت کنترل کننده ضعیف است، و نیروی منضبطی در درون آنها وجود ندارد که بر خود مسلط شان بسازد. لذا این تحقیق در نظر دارد تا آموزه هایی را که باید در مدارس به دانش آموزان ارائه شود بررسی نماید تا با انجام آن انتظار یک شهروند مناسب برای امت اسلامی محقق گردد. ان شاء الله.

۱. بیان مسأله:

آموزش و پرورش در جمهوری اسلامی ایران یک نهاد دولتی است که مدیریت و ساماندهی امر پرورش و آموزش نسل جوان کشور را بعهده دارد، از طرف دیگر رشد و توسعه، امنیت و سلامتی هر کشوری بامیزان کارایی نظام آموزش و پرورش آن کشور در امر تعلیم و تربیت نسل جوان در ارتباط نزدیک است. و از سوی دیگر فقه اسلامی بعنوان کاملترین برنامه زندگی انسان که به تمامی زوایای زندگی توجه نموده است شناخته می شود. لذا از منظر فقهی در برنامه ریزی آموزشهای عمومی الزاماتی وجود دارد که آموزش و پرورش ضرورتاً باید به آنها ملتزم شود و لازم است الزامات فقهی مشخصی را در مواد درسی آموزشهای عمومی وارد نماید تا بتواند شهروندان آینده و نسل کشور را با آموزه های ضروری آشنا نموده و در نتیجه بعنوان یک جوان مسلمان در شأن اسلام و کشور اسلامی تقدیم جامعه نماید.

۲. پرسشهای تحقیق:

باتوجه به اینکه پایگاه تحقیق اثباتی می باشد بادر نظر گرفتن مقدمات داده شده پرسشهای ذیل شالوده تحقیق فرار گرفته و به عنوان سؤال اصلی تحقیق مورد بررسی قرار می گیرد:

۱- الزامات فقهی در هر یک از مقاطع تحصیلی چیست؟

۲- ماهیت آموزه های الزامی مورد انتظار چیست؟

و سؤال زیر به عنوان سؤال فرعی این تحقیق بررسی شده است:

زمینه های ارائه آموزه های الزامی کدام است؟

۳. فرضیه های تحقیق:

باتوجه به مطالعات انجام شده و سؤالات فوق فرضیه های زیر را می توان ارائه نمود:

۱- الزامات فقهی با توجه به دو مؤلفه «جنسیت» و «سن» متفاوت است.

۲- ماهیت آموزه های الزامی در عرصه «نظری» و «عملی» قابل ساماندهی است.

۴. اهداف مطالعاتی:

این تحقیق بر آن است که بر اساس کتب و نظرات و دیدگاههای امامیه به بررسی آموزه هایی که آموزش و پرورش ملزم به ارائه آنها برای دانش آموزان است بپردازد.

۵. محدوده تحقیق:

بعلت این که فقه، کلیه رفتارهای اختیاری که در نهاد آموزش و پرورش می تواند صورت گیرد را شامل می شود و همچنین با تغییر و تحولاتی که در جامعه و به تبعیت آن در نهاد اجتماعی آموزش و پرورش رخ میدهد مسایل جدیدی برای بررسی در حوزه تحقیق فقهی بوجود آمده و می آید و در نتیجه قلمرو تحقیق توسعه می یابد لذا در این تحقیق به بررسی آموزه هایی که باید و یا نباید آموزش و پرورش آنها را ارائه دهد پرداخته شده است.

۶. اهمیت مطالعاتی:

از آنجایی که تعلیم و تربیت، شرط اساسی تعالی انسان است به همین دلیل، نهاد آموزش و پرورش اصلی ترین نهاد اجتماعی تلقی می شود، انجام مطالعات تخصصی در این حوزه اهمیت ویژه ای می یابد. بدیهی است که اثر بخشی و کمال آفرینی هرگونه اقدام تربیتی در گرو تطابق آن با موازین دینی است. به این ترتیب ضرورت داشتن دقتهای فقهی در بررسی مباحث تربیتی آشکار می شود. همچنین با توجه به اهداف آموزش و پرورش در اسلام، که در رأس آنها «تربیت عبد صالح برای خداوند» است و در صفحات آتی بیان خواهد شد، تحقیق پیرامون آموزه هایی که رسیدن به این اهداف را محقق می سازد، اهمیت مسأله مطروحه را روشن می سازد.

۷. پیشینه تحقیق:

همانطور که مستحضرید آموزش و پرورش کودکان و نوجوانان و کلاً افراد جامعه از قدیم الایام مورد توجه بوده است و با ظهور اسلام و سفارشات و تشویقات قرآن و پیامبر و ائمه براهمیت موضوع افزود با این وجود متأسفانه تاکنون مطلب جامعی در مورد آموزش و پرورش در حوزه فقهی نگاشته نشده است اگرچه بعضی از مسایل و احکام مربوطه در لابلای مطالب برخی کتب فقهی بیان شده است و یا با رویکردی اخلاقی نگاشته شده است اما کتاب مستقلی پیرامون تعلیم و تربیت در میان کتب فقهی تاکنون مشاهده نگردیده است.

۸. روش تحقیق:

روش تحقیق و پژوهش در این رساله، تحلیلی-استنباطی است. در روش تحلیلی-استنباطی اطلاعات لازم درخصوص موضوع تحقیق از طریق مطالعه کتابها و بطور کلی آثار مکتوب که معمولاً در کتابخانه های تخصصی و عمومی موجود است جمع آوری می شود. سپس اطلاعات گردآمده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و پس از آن جواب پرسشهای تحقیق استنباط میگردد. در این تحقیق نیز، مطالب مورد نظر در زمینه موضوع، استخراج گردیده و فیش برداریهای لازم انجام شده و باراهنماییهای سودمند استاد راهنما مورد بررسی قرار گرفته و به شکل نهایی تدوین و تنظیم گردید.

۹. محدودیت های مطالعاتی:

بی شک در انجام هر تحقیقی موانع و مشکلات و محدودیت های خواسته و ناخواسته وجود دارد. این پایان نامه نیز از مشکلات بی نصیب نبوده است از جمله مشکلات ناخواسته ای که در این مسیر این تحقیق وجود داشته و باعث کند شدن روند تحقیق شد می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

جدید بودن آن و نبود پژوهشهای پیشین به عنوان نظری کار، از سوی دیگر انجام تحقیق در محدوده زمانی خاص، از مشکلات بسیار مهم در راستای انجام این تحقیق بوده است.

فصل اول

مفاهيم و کلیات

۱. مفاهیم :

۱-۱. الزام: که جمع آن الزامات است در لغت به معنای « گردن گیر کردن، به عهده کسی قرار دادن، واجب کردن، ضرورت و... » است.^۱

مقصود از الزامات، ضروریات و تکالیفی است که موجود زنده با انجام آنها به کمال مطلوب و هدف واقعی خود میرسد و در راه تکامل خویش ناچار از پذیرش آن است.

قابل ذکر است که احکام تکلیفی در ابتدائی ترین تقسیم به دوی بخش الزامی و غیر الزامی تقسیم می شود. احکام تکلیفی الزامی، شامل حکم وجوب و حرمت و نیز احکام غیر الزامی شامل استحباب، کراهت و اباحه است.^۲

واجب، حکمی است که شارع بطور جزم و الزام انجام دادن متعلق آن را از مکلف می خواهد و راضی به ترک آن نیست و برای عمل به آن پاداش و برای ترکش کیفر داده است. مانند: وجوب نماز.

حرام، حکمی است که شارع با تأکید و جزم به انجام آن راضی نیست، و انجام آن سبب عقاب می شود. مانند: حرمت ربا.^۳

۱-۲. فقه: فقه در لغت به معنای فهم است.^۴ و همچنین به معنای فهمیدن، به چیزی علم داشتن، و دریافتن است.^۵ این واژه در صدر اسلام معنای وسیعی داشت و مترادف با «دین شناسی» به کار می رفت و شامل کلیه معارف دینی یعنی مسائل اعتقادی، اخلاقی و احکام

^۱ - محمد معین، فرهنگ معین، ج یازدهم، (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۶)، ج ۱، ص ۳۳۸

^۲ - علیرضا اعرافی، فقه تربیتی، (نگارش: سید نقی موسوی)، ج اول، (قم: مؤسسه فرهنگی اشراق و عرفان، ۱۳۹۱)، ج ۱، ص ۸۳

^۳ - همان، ص ۸۴

^۴ - محمد ابن مکرم (ابن منظور)، لسان العرب، ج پنجم، (قم: نشر ادب الحوزه، ۱۳۶۳)، ج ۱۳، ص ۵۲۲

^۵ - علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ج اول (دور جدید)، (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۲)، ج ۱۰، ص ۱۵۱۶۳

میگردید. بعضی از لغویون معاصر، معنای فقه را «فهم همراه با دقت و تأمل و فهم عمیق ذکر میکنند»^۱.

فقه در اصطلاح «علم احکام شرعیه عملیه از روی ادله تفصیله است»^۲.

اصطلاح عام: منظور همه معارف و احکامی است که از طرف خداوند نازل شده، چه در زمینه اعتقادی و اخلاقی و چه در زمینه فروع عملی.

اصطلاح خاص: منظور احکام شرعی و فرعی عملی است که عبادات، معاملات، مسایل حقوقی، کیفری، تجاری و غیره را شامل می شود و امروزه بخشی از آن در رساله های عملی به صورت فتوا دیده می شود.

۱-۳. آموزش: که معمولاً بعنوان ترجمه فارسی برای کلمه عربی «تعلیم» بکار می رود در لغت به معنای «یاد دادن، آموزیدن»^۳ است. و در نظر ابتدایی، عبارتست از: القای موضوعی توسط استاد به ذهن شاگرد تا آن را یاد گرفته و تکرار کند. اما حقیقت آموزش و تعلیم ژرفتر از این است، اگر دقت کنیم در می یابیم که آموزش، ایجاد دگرگونی در متعلم و متحول ساختن او از حالت جهل است.

۱-۴. پرورش: این کلمه نیز معمولاً بعنوان ترجمه واژه «تربیت» استعمال شود و به معنای پروردن جسم و جان، تأدیب نمودن، رشد دادن، پروراندن، آداب و اخلاق رابه کسی آموختن، و نیز به معنای پرورش بدن بوسیله انواع ورزش است.^۴

تربیت به معنای عام، پروراندن هر چیزی است به گونه ای که شایسته آن است.

پرورش (تربیت) در اصطلاح عبارت از جریانی منظم و مستمر است که هدف آن کمک به رشد جسمی، شناختی، روانی، اخلاقی، اجتماعی یا بطور کلی، رشد شخصیت پرورش یابندگان در جهت هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفا شدن استعدادهای آنها است.^۵

^۱ - حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن، ج اول، (تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰)، ج ۹، ص ۱۲۴

^۲ - جمال الدین حسن ابن زین الدین العاملی، معالم الدین و ملاذ المجتهدین، ج نهم، (قم: مؤسسه الفقه للطباعه و النشر، ۱۴۱۸ق)، ص ۲۳

^۳ - محمد معین، فرهنگ معین، ج یازدهم، (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۶)، ج ۱، ص ۹۲

^۴ - همان، ص ۸۶۴

^۵ - علی اکبر سیف، روانشناسی پرورشی، ج سیزدهم، (تهران: آگاه، ۱۳۸۴)، ص ۲۸

بعضی تربیت را این گونه تعریف نموده اند:

«تربیت عبارت است از: یاری رسانی به متربی برای ایجاد تغییرتدریجی در گسترهٔ زمان در یکی از ساحت‌های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری که به واسطهٔ عامل انسانی دیگر به منظور دستیابی وی به کمال انسانی و شکوفا کردن استعدادهای او یا بازدارندگی و اصلاح صفات و رفتارهایش صورت می‌گیرد.»^۱

۱-۵. تعریف آموزش و پرورش:

معمولاً آموزش و پرورش را با هم تعریف می‌کنند. چون این دو واژه جدای از یکدیگر نیستند. و حتی در بعضی از منابع ترجیح می‌دهند که بجای دو کلمه مذکور از واژه « تربیت » استفاده کنند.^۲ در این رساله نیز در جاهایی که از کلمه تربیت استفاده شده است، منظور همان آموزش و پرورش است. برای آموزش و پرورش تعاریف متعددی ذکر شده است، که در ذیل به بعضی از آنها اشاره می‌شود:

الف) آموزش و پرورش از جهتی عبارتست از: تحویل و انتقال سرمایه تمدن از نسلی به نسل دیگر که متضمن تعالی و ترقی بشر می‌گردد.^۳

ب) گروهی آموزش و پرورش را تجدیدنظر در سازمان تجربیات و شکل مجدد آنها به نحوی که باعث رشد بیشتر گردد تعریف کرده اند.

ج) بعضی معتقدند که: آموزش و پرورش فعالیتی است که نسل بالغ درباره نسلی که هنوز برای حیات اجتماعی نارس است بجا می‌آورد و موضوع این فعالیت عبارت است از «برانگیختن و پروردن افکار و معانی و شرایط معنوی و مادی که مقتضای حیات در جامعه سیاسی و محیط خصوصی است که طفل برای زندگی در آن آماده می‌شود.»^۴

^۱ - علیرضا اعرافی، فقه تربیتی، (نگارش: سید نقی موسوی)، ج اول، (قم: مؤسسه فرهنگی اشراق و عرفان، ۱۳۹۱)، ج ۱، ص ۱۴۱

^۲ - علی اکبر شعاری نژاد، فلسفه آموزش و پرورش، ج چهارم، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۶)، ص ۱۲۰

^۳ - یحیی مهدوی، جامعه شناسی یا علم الاجتماع، ج چهارم، (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۱)، ص ۱۴۴

^۴ - همان، ص ۱۴۵